

Ірина Геннадіївна Адамська,
кандидат історичних наук,
асистент кафедри української філософії та культури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-8913-6742
e-mail: adamska@knu.ua

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ ІМЕНІ ОССОЛІНСЬКИХ У ВРОЦЛАВІ

У бібліотеці Національного інституту імені Оссолінських у Вроцлаві були віднайдені 10 не введених досі до наукового обігу листів Пантелеймона Куліша. **Метою роботи** є з'ясування обставин, за яких ці листи були написані, проаналізувати їхній зміст та встановити в окремих випадках адресата і датування документів. **Методологія.** Зіставляючи факти з листів з даними інших джерел, у статті з'ясовано, кому і коли було їх надіслано, де це не вказано в текстах документів. Комплексний аналіз життєвого і творчого шляху П. Куліша та порівняння відомих даних з інформацією в листах дозволили розширити уявлення про його діяльність в окремі періоди життя, зокрема налагоджувані ним контакти і трансформацію поглядів. **Наукова новизна.** У результаті проведеного дослідження до наукового обігу введено листи

Пантелеймона Куліша з 1860-х та 1880-х років до представників польської інтелігенції – М. Грабовського, К. Шайнохи та Л. Кубалі, з якими український інтелектуал підтримував контакти. **Висновки.** У 1860-х роках П. Куліш продовжував листуватися з М. Грабовським, обговорюючи з ним свої наукові знахідки та плани. Погляди П. Куліша на історію України тоді трансформувалися, що відображено в листі. Зацікавленість історичною тематикою проявляється і у другому листі цього періоду – до відомого польського історика К. Шайнохи. Паралельно зі службовими справами, у Варшаві П. Куліш знаходив час, щоб збирати матеріали для своїх наукових робіт та обмінюватися ними з польськими колегами. Листи до історика Л. Кубалі з 1880-х років містять певну інформацію про подальші наукові пошуки, літературну та перекладацьку

діяльність П. Куліша, а також про проблеми польсько-українського розуміння, яке намагався ініціювати П. Куліш, питання, пов'язані з його переходом в австрійське підданство та отримання концесії на друкарню у Львові. Регулярне листування з Л. Кубалею свідчить про досить добре їхнє знайомство та бажання польського

вченого допомогти П. Кулішу налагоджувати контакти та вирішувати бюрократичні справи.

Ключові слова: П. Куліш, листування, українсько-польські відносини, українська культура, українська та польська історіографія, XIX століття, М. Грабовський, К. Шайноха, Л. Кубаля.

Актуальність теми дослідження. Епістолярна спадщина є важливим джерелом для вивчення життя та діяльності окремих постатей історії та культури, але також для дослідження суспільно-політичних, соціально-економічних та культурних процесів, що відбувалися в певний період. У листах, як і в щоденниках, усі процеси описуються без відриву від часу, а тому найбільш точно, хоча й суб'єктивно, відображають дійсність. Епістолярна спадщина П. Куліша надзвичайно велика, адже він був активною і контактною людиною, листувався регулярно і навіть сам, як дослідник історії, який працював із джерелами, зазначав, що його листи варто було б зібрати та опублікувати [20, с. 331]. Ураховуючи розпорошеність листування П. Куліша по різних колекціях та інституціях, цінним є оприлюднення всіх матеріалів, які дослідники знаходять у процесі своєї наукової діяльності, що дасть в результаті змогу сформуванню максимально повне зібрання його листів.

Аналіз досліджень і публікацій. Упродовж XX ст. сформувався науковий напрям – кулішезнавство, в якому традиційно виділяють кілька періодів: кінець XIX – початок XX ст., тобто одразу після смерті П. Куліша, 1920-ті роки та період після відновлення незалежності України. Хоча впродовж 1930–1980-х років також з'явилися декілька робіт, їхня поява була швидше винятком, пов'язаним головно з «відлигою». Окрім цього, дослідження, присвячені П. Кулішу, публікують за кордоном. На кожному з цих етапів з'являлася низка праць, присвячених життю та діяльності видатного українського інтелектуала. Значна частина публікацій пов'язана з його епістолярною спадщиною.

Уже його сучасники друкували в періодичних виданнях листування з окремими особами. Наприкінці XIX – на початку XX ст. такі публікації

з'явилися на сторінках часописів «Киевская старина», «Русское обозрение», «Русская старина», «Литературный вестник», «Народ», «Правда», «Записки наукового товариства імені Шевченка», «Чтения в историческом обществе Нестора-летописца» та окремими виданнями. Зокрема, були оприлюднені листи до О. Бодяньського, І. Хільчевського, Т. Шевченка, Д. Каменецького, В. Тарновського, В. Барвінського, М. Юзефовича, С. Носа, М. Максимовича, Г. Галагана, О. Кістяківського, М. Гоголя, С. Аксакова, Я. Головацького та інших. З епістолярію з поляками в цей час був опублікований лист до М. Грабовського 1856 р. [1] та три листи до Ю. Крашевського за 1882 р. [33]. При тому в більшості випадків це саме листи від П. Куліша до різних осіб, адже, як згадував сам Куліш, листи до нього не збереглися через пожежу [33, с. 224], що сталася в Мотронівці восени 1886 р. Тоді згоріла вся його бібліотека та рукописи.

На початку ХХ ст. його дружина – О. Куліш (Ганна Барвінок) спробувала організувати видання повного зібрання творів П. Куліша. Планувалося опублікувати 20 томів, проте в 1908–1910 рр. вийшло тільки п'ять перших, а листи мали увійти до останніх томів [39; 42].

У 1918 р. опублікували листи до Н. Білозерської, а в 1920-х роках – до О. Кониського та Л. Милорадовичевої, а також праці про листування П. Куліша, зокрема М. Левченка, П. Могилянського, П. Зайцева, О. Дорошкевича, А. Ляценка, С. Глушка, І. Житецького, П. Руліна, В. Петрова [8].

У 1984 р. в Америці (Торонто, Нью-Йорк) вийшла підготовлена Ю. Луцьким збірка «Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані», до якої увійшла також наукова стаття Ю. Шевельова «Кулішеві листи і Куліш у листах» [2].

Після відновлення незалежності України з'явилося кілька праць, пов'язаних з його листуванням. У 2000-х роках знову повернулися до ідеї видання повного зібрання творів П. Куліша [22]. Зокрема, почали видавати десятитомну збірку листів, періодизацію до якої розробив Є. Нахлік, відомий своїми працями про його життя та діяльність [31; 32]. У 2005 р. було видано перший том, який охоплював листування від 1840-х років до грудня 1850 р., а в 2009 р. – другий том, що включав листування від грудня 1850 р. до квітня 1856 р [20; 21]. Обидва томи впорядковані О. Федоруком, який і раніше займався дослідженням ли-

стування П. Куліша. Інші томи цієї серії наразі не вийшли друком. Натомість у 2010 р. опубліковано тритомник, підготовлений Н. Побірченко, про життя і постать П. Куліша в листуванні та спогадах [36; 37; 38]. Проте в усіх публікаціях відсутні листи, віднайдені у відділі рукописів бібліотеки Національного інституту імені Оссолінських у Вроцлаві.

Мета дослідження: проаналізувати зміст листів Пантелеймона Куліша, віднайдених у бібліотеці Національного інституту імені Оссолінських, з'ясувати обставини, за яких вони були написані, та ідентифікувати, в окремих випадках, адресата і датування.

Виклад основного матеріалу. У відділі рукописів бібліотеки Національного інституту імені Оссолінських у Вроцлаві віднайдені 10 листів Пантелеймона Куліша. Вони написані в 1860-х та 1880-х роках. У порівнянні із загальними обсягами епістолярної спадщини Куліша їхня кількість не велика. Проте вони є цінним джерелом і розширюють уявлення про його контакти з польською спільнотою. Один лист написаний російською мовою, один – українською, вісім інших – польською.

У 1860-х роках написані два листи. В колекції рукописів різних осіб, датованих 1621–1929 рр., знаходиться російськомовний лист П. Куліша до невідомої особи від 1863 р. Ще один лист із цього періоду, 1865 р., написаний польською мовою до Кароля Шайнохи, міститься у фондї, де зберігається другий том кореспонденції цього історика, письменника та публіциста. Всі листи 1880-х років до історика Людвіка Кубалі написані польською й українською мовами. Обидва вчені в момент їхнього листування з П. Кулішем проживали у Львові та досліджували між іншим проблеми української історії. І якщо Кароль Шайноха вивчав їх головню в межах його студій польської історії та ідеї польсько-литовсько-української федерації [43], то Людвік Кубаля, вивчаючи історію Польщі XVII–XVIII ст., значну увагу приділяв українському козацтву [10].

Передусім звернемося до листа П. Куліша від 8 травня 1863 р. [45] та з'ясуємо, кому він був написаний. У колекції бібліотеки його адресат не ідентифікований. Проте із самого листа відомо, що Куліш відправив його з Мотронівки до Варшави і підписав «Ваш П. Куліш» [45, с. 353]. До того ж починає він листа зі слів: «Достатньо мені самого Вашого перебування у Варшаві, щоб туди приїхати» [45, с. 351]. Все зазначене вище свідчить, що особа, до якої писав Куліш, була для нього близькою

або принаймні він мав з нею давні та дружні контакти. З останнього абзацу листа також дізнаємося, що адресат пропонував П. Кулішу в попередньому листі приїхати до Варшави і поселитися у нього. Проаналізувавши тогочасні контакти Куліша, стає зрозумілим, що єдиною особою, з якою він мав такі тісні контакти і яка у травні 1863 р. перебувала у Варшаві, був Міхал Грабовський.

Окрім опосередкованих даних з тексту листа, є свідчення про листування з М. Грабовським і, зокрема, про це запрошення у споминах Куліша від 1890-х років. Так, у рік смерті П. Куліша, 1897-й, йому присвятили низку публікацій у періодичних виданнях. Зокрема, матеріали було розміщено на сторінках журналу «Киевская старина». Незважаючи на низку претензій до його поглядів і діяльності другої половини життя, все ж заслуги Пантелеймона Олександровича визнавалися сучасниками. Публікувалися спомини про нього і дружину [28], твори, присвячені життю та діяльності [41]. Важливою для ідентифікації віднайденого листа є праця князя Н. Шаховського, з яким П. Куліш листувався понад три роки починаючи від 1893 р. На основі цього листування автором і було підготовлено працю «Пам'яті П. О. Куліша», яку він опублікував у журналі «Русское обозрение» в березні 1897 р. У статті автор надрукував уривки та витяги з листування, в якому П. Куліш часто згадував про своє минуле. Враховуючи цінність цих матеріалів, редакція журналу «Киевская старина» вирішила їх передрукувати [29].

Саме в цих матеріалах є підтвердження, що віднайдений лист адресувався власне М. Грабовському. В листі до князя Н. Шаховського від 21 серпня 1893 р. П. Куліш пише: «Грабовський за декілька років до моєї служби під керівництвом князя Черкаського, будучи правою рукою маркіза Велепольського, кликав мене до Варшави і пропонував мені поселитися у нього в палаці, як колись я проживав у нього в Чигирині по декілька місяців, – з тим, що мені буде надано таке місце для служби, якого я сам забажаю. Раптова смерть Грабовського <...> зупинила мене» [29, с. 349, 352; 3, с. 119].

Зміст самого листа важливий для розуміння трансформації історичних поглядів П. Куліша та його зацікавленості науковою роботою в цілому. Зауважимо, що з М. Грабовським він провадив регулярні наукові дискусії починаючи з моменту їх знайомства у 1843 р., про що Куліш

писав у своїх спогадах [7, арк. 13, 14зв.]. До того ж саме в бібліотеці Грабовського Куліш ознайомився з польськими джерелами про українську історію [20, с. 357]. Далі, завдяки контактам Грабовського, він познайомився з представниками польської еліти Київської губернії – Константином Свідзінським, Германом Головінським, Едвардом Руліковським – та отримав доступ до матеріалів їхніх домашніх зібрань [7, арк. 15].

Особливу цінність, як зазначав сам Куліш, становила для нього бібліотека Свідзінського, в якій він опрацював, зокрема, такі матеріали, як записки православного польського літописця Йоахіма Єрліча, де висвітлювалися події середини XVII ст. [7, арк. 15зв.], два твори від 1618 р. – «Про козаків, потрібно їх знищувати чи ні?», надрукований Кшиштофом Пальчовським, працю Шимона Старовольського «Стимул, або рада про знищення перекопських татар», а також щоденник Шимона Окольського, в якому були описані війни із запорізьким військом 1637–1638 рр. [20, с. 40, 379]. У той самий час Куліш відкриває для себе низку українських джерел – листування гетьмана Пилипа Орлика, літопис Самійла Величка, родинний епістолярій та іншу документацію родини Ханенків. Отож уже в 1840-х роках він виявляє бажання шукати різні джерела та ознайомлюватися з ними [20, с. 42–43, 58], що робить і в усі наступні періоди. Зокрема, разом із Грабовським у 1850-х роках він вивчає універсал гетьмана Острияниці 1638 р. та веде жваву дискусію щодо нього, опубліковану у збірці «Записки про Південну Русь» 1856 р. в Петербурзі. До публікації увійшов і текст універсалу [5; 6].

Задля пошуку і опрацювання нових джерел, а також для налагодження контактів з колом інтелектуалів П. Куліш планував поїздки до Львова і Варшави. У 1858 та 1861 рр. він приїздив до Львова, де насамперед налагодив контакти з діячами українського національного руху [4, с. 36]. Поїздка до Варшави дещо відкладалася, натомість П. Куліш і М. Костомаров разом працювали в Імператорській публічній бібліотеці, в якій збирали матеріали для видання археографічної комісії «Акти до історії Південної і Західної Русі» [12, с. 69]. Паралельно Куліш опрацьовував також документи, які його цікавили в контексті своїх наукових пошуків.

У листі від 1863 р. до Грабовського Куліш, продовжуючи попередні їхні розмови та наукові дискусії, говорить про віднайдені матеріали – рукописи з Імператорської публічної бібліотеки в Петербурзі та

Головного архіву іноземних справ у Москві, які привели його, як зазначає, до важливих відкриттів. Ішлося про згадуваний уже універсал Остряниці, який тепер він називає «чистим вимислом» і зазначає, що «наші українські літописці, з часів приєднання до Московського царства, безсоромно вигадували історію козацтва» [45, с. 351]. У розвиток цього ділиться він із Грабовським своїми думками щодо джерел про козацькі часи, з негативом говорить про творчість Георгія Кониського (якого вважав автором «Історії Русів») та звинувачує Самійла Величка в підробці документів. У листі він також зазначає, що почав критично ставитися до праць Костомарова, як і до інших досліджень з історії України, вважаючи за дійсно наукову роботу лише його брошуру про Виговського [45, с. 352].

Ділиться Куліш і своїми науковими планами. Враховуючи зміну ставлення до козацьких джерел, він говорить про потребу переписати вже розпочату та частково опубліковану (7 розділів) працю про «польсько-руську старину українську», а також про своє рішення змінити назву твору на «Руїна, або боротьба шляхти з козаками в Україні обох сторін Дніпра, у XVII столітті», яку планував довести до моменту приєднання України до Московського царства. Але Куліш зазначав у листі, що для написання цієї праці потребує ще деяких матеріалів зі Львова та Варшави, адже вважає за потрібне вислухати обидві сторони. Тож пропозицію прийшли до Грабовського він із вдячністю прийняв [45, с. 352–353].

Смерть М. Грабовського в листопаді 1863 р. дещо відклала поїздку П. Куліша до Варшави, куди потрапить уже після придушення польського повстання, отримавши в 1864 р. посаду в Установчому комітеті. До служби цієї в українському середовищі часто мали негативне ставлення, адже це був прояв підтримки царського режиму. Але Куліш використовував перебування у Варшаві для налагодження контактів з польським середовищем інтелектуалів та задля пошуку нових матеріалів [9, с. 6; 40]. Зібрання Свідзінського, з якими він почав працювати ще в 1840-х роках на Київщині, були передані до бібліотеки Красинських у Варшаві. Тож він, приїхавши сюди, продовжив їх студіювати. Також Куліша зацікавили матеріали, зібрані в бібліотеці Потоцьких, де віднайшов деякі нещодавно видані джерела, зокрема донесення папських нунційів, які перебували в Польщі в XVII ст. [12, с. 73–74]. У пошуках нових джерел і матеріалів йому допомагали місцеві дослідники, про що Куліш пише

Данилові Каменецькому в листі від 4 грудня (за н. с.) 1864 р.: «Тут вчені люди оказують мені різні послуги щодо моїх історичних досліджень, закидають мене дорогоцінними рукописами, надають різні особисті довідки, навіть випереджають мої бажання, – і я не можу нічим подібним віддячити їм, так подарую їм хоч ці книги [два томи праці “Записки про Південну Русь”. – *І. А.*], завдяки котрим вони мене власне і знають» [34]. Як бачимо, П. Куліш у цей час, будучи вдячним за допомогу польським ученим, мав бажання зі свого боку зробити якийсь подарунок і бути принаймні чимось їм корисним.

Під час перебування у Варшаві П. Куліш не тільки опрацьовував джерела, але й мав можливість ознайомлюватися з публікаціями польських дослідників. Однією з таких праць була книга Кароля Шайнохи, історичні роботи якого користувалися надзвичайною популярністю в Польщі. В 1865 р. у Львові вийшов перший том його праці «Два роки нашої історії. 1646. 1648. Оповідь та джерела», присвячений 1646 р. [47]. Шістнадцять документів, опублікованих у томі в розділі «Джерела», були з колекцій Інституту імені Осолінських, де К. Шайноха певний час працював [47, с. XXI–XXII]. Саме у цьому контексті й був написаний другий віднайдений лист П. Куліша. 26 квітня 1865 р. він сповіщає Кароля Шайноху, що ознайомився з виданою його книгою [44]. П. Куліш зауважив, що К. Шайноха не використовував матеріалів з Імператорської публічної бібліотеки в Петербурзі, які стосувалися теми його дослідження. Куліш же, як уже згадувалося, перед виїздом до Варшави власне займався їх опрацюванням задля написання своєї наукової праці. Враховуючи всебічну допомогу щодо пошуку та збирання історичних матеріалів, яку виявляла польська спільнота протягом перебування П. Куліша у Варшаві, та велику повагу до відомого історика, він використав це як привід, щоб віддячити, та надіслав наявні у нього документи К. Шайносі, сподіваючись, що вони можуть бути корисними дослідникові.

Отож, як бачимо, окрім служби П. Куліш упродовж усіх 1860-х років активно займався науковою діяльністю. При цьому, якщо ознайомитися з працями, написаними та опублікованими в цей час, можна прослідкувати, як у нього відбувалася поступова трансформація поглядів та змінювалася оцінка діяльності козаків. Можна помітити це вже у творах від початку 1860-х років, зокрема надрукованих у різних журналах

Санкт-Петербурга: в 1861 р. в «Основі» («Хмельниччина» та «Виговщина») [23], в 1862 та 1863 рр. у «Вестнике Юго-Западной и Западной России» («Падіння шляхетського господарства в Україні обох сторін Дніпра, в XVII ст.») [16], у 1863 р. в «Библиотеке для чтения» («Боротьба шляхти з козаками за володіння Україною обох сторін Дніпра») [11], у 1864 р. в «Отечественных записках» («Польсько-козацька війна 1638 року») [17]. Уже в 1861 р. у вступі до твору «Історія України од найдавніших часів» він сам попереджав читачів про новий ракурс, з якого він дивиться на минуле: «Що ж, як не ту вони [земляки. – І. А.] старовину побачать, котру звикли собі по книжках виображати? Звикли в нас на історію України крізь наше козацтво споглядати і круг козацтва все рідне дієписання обертати. Тим часом саме козацтво було тільки буйним цвітом, а іноді й колючим бодяком серед нашого дикого степу. Росло в нас де-чого багато і опріч козаччини, і все те <...> історію нашої України становить» [19, с. 81]. Наприкінці 1860-х років він ставився ще більш критично до козацтва. Називав козаків «новими хижаками», котрі прийшли на заміну старим – шляхті. Також критичні погляди на козаків він презентував у праці, опублікованій у львівській газеті «Правда» в 1868 р. – «Перший період козацтва від його початків до ворогування з ляхами» [4, с. 164]. Хоча в цілому впродовж 1860-х років Куліш активно співпрацював з українцями в Галичині – надсилав їм книги, підтримував видавничу справу, і так само, як і вони, вважав головним завданням боротьбу з «польщиною» [9, с. 18; 35, с. 143–144]. Однак наприкінці 1860-х років П. Куліш займався написанням своєї нової багатотомної наукової праці, для якої і збирав упродовж десятиріччя матеріали – «Історії возз'єднання Русі» [13; 14; 15], в якій критика козацтва проявилася ще сильніше. Саме таку позицію щодо минулого мав Куліш і в 1880-х роках, з яких походять наступні 8 листів.

Важливою обставиною цього десятиріччя був також його переїзд до Галичини в 1881 р., який спровокувала майже повна заборона використання української мови після Емського указу 1876 р. Дію цього документа Куліш одразу ж відчув на собі. До 18 травня 1876 р. в «Газеті А. Гатцука» було опубліковано половину його оповідання про український побут з використанням таких термінів, як «пан», «хата» тощо. Натомість під час публікації другої частини оповідання цензори заборони-

ли їх уживати, замінивши на «барин» та «изба». І навіть чумацькі пісні викреслювали «яко українське» [18, с. 126]. Упродовж багатьох років Куліш відстоював рівні права народів на розвиток своєї культури і тільки за таких обставин вважав за можливе співіснування українців і росіян у межах однієї держави. Прибувши до Львова, він опублікував «Зазивний лист до української інтелігенції», в якому говорив про наболіле, дорікав і Російській імперії, і давній Речі Посполитій асиміляторською політикою, але водночас звинувачував українські еліти в добровільній русифікації та полонізації. І тут же він виступив із закликом зберігати й розвивати свою мову та культуру.

Враховуючи всі політичні обставини, П. Куліш вважав за потрібне налагоджувати зв'язок з польською елітою Галичини та намагатися залучати їх до розвитку української культури. Яскравим прикладом такої діяльності є його листування з польським істориком Людвіком Кубалею. Перший віднайдений лист був написаний 7 березня 1882 р., і вже з формулювання звернення стає зрозумілим, що контактувати з ним Куліш почав ще раніше. Він просить поради в польського дослідника, а саме – питає, з якими польськими працями про історію народів, що проживають між Балтійським і Чорним морями, варто було б йому ознайомитися. Притримуючись поглядів, сформованих ще в 1860-х роках – що для зрозуміння правди треба почути обидві сторони, Куліш пише: «Підтримуючи мене своєю радою, польський історик додає світла там, де його бракує для зрозуміння правди» [46, с. 327–328]. Натомість наступний лист, від 21 квітня 1882 р., свідчить що Л. Кубаля не тільки радив, але й зустрічався з П. Кулішем та надавав йому літературу для ознайомлення та опрацювання [46, с. 335]. Так, цей лист супроводжував книги – твори В. Шекспіра та В. Калінки, які Куліш повертав польському колезі.

Проте ситуація у відносинах П. Куліша з польським середовищем сильно змінилася через деякий час після виходу його публіцистичного твору «Крашанка полякам і русинам на Великдень 1882 р.» [25]. Церковне свято в тому році припадало на 9 квітня, тому впродовж цього місяця та у травні велися активні дискусії щодо праці П. Куліша та його пропозицій. У своєму творі автор закликав подивитися на минуле як поляків, так і українців критично, визнати свої провини одних перед іншими та порозумітися. Проте в тексті він сильно критикує та представляє в

негативному образі козаків і гайдамаків, що в цілому відповідало поглядам П. Куліша того часу. Розповідаючи про козаків, він зазначав, що «виносить з рідної хати сміттє» [25, с. 24], але очікував подібних дій від поляків у відповідь – вони мали б також публічно визнати свої провини.

Негативна реакція з української сторони була в цілому передбачуваною, і П. Куліш каже про це в одному з листів до Юзефа Ігнація Крашевського: «Сю книжечку роздеруть на дрібні клаптики сами Русини і пустять за вітром. Не скоро ще матимуть вони уші на слухання слова мого. Нас не багато таких, що хочемо визволитись правдою, яка б вона не була гірка» [27]. Три листи Куліша до Крашевського та чернетку листа Крашевського до Куліша, віднайдені в паперах Крашевського та передані до бібліотеки Ягеллонського університету, опублікував Михайло Павлик ще в 1892 р. в часопису «Народ» [33]. Саме Крашевському, як видно з листів, Куліш надіслав уже 7 квітня кілька перших примірників своєї брошури і сподівався, що він сам ознайомиться з нею та розповсюдить серед знайомих поляків [27]. І хоча Крашевський називав Куліша у своїх березневих листах братом, чим дуже тішив українця, проте відмовився від пропозиції звернутися публічно до поляків з ідеєю компромісу. «Такі вони герої правди і добра, сі Ляхи – передовики!» [33, с. 224], – так з досадою П. Куліш охарактеризував реакцію поляків у листі до Михайла Павлика від 14 травня (за ст. ст.) 1888 р.

Проте П. Куліш продовжує листуватися з Л. Кубалею. У зв'язку з тим, що ініціатива його не отримала очікуваної підтримки з польської сторони, в наступному листі від 27 квітня 1882 р. він, відповідаючи, як видно, на запрошення, говорив: «З правдивою приємністю думаю про мить, коли зможу знайтися в колі осіб, прихильних до мене тут; але з прикрістю разом маю те сумлінне переконання, що хвиля така ще не надійшла <...> вважаю, що відсутність чіткого рішення у дуже похвальних для мене в польській пресі голосах не дозволяє мені поки що брати участь у ширших колах. Не втрачаю надії, що пора відповідна надійде» [46, с. 339–340].

Враховуючи як відреагували на маніфест Куліша в українській та польській пресі Галичини, він підготував друге видання «Крашанки», до якої дописав «Послісловіє» [25]. У ньому П. Куліш знову звертався і до українців, і до поляків, намагаючись дати відповідь на висловлені йому

після першого видання зауваження. І одночасно висував свої претензії до читачів, які не розуміли його намірів та аргументів. Приписуючи полякам культурну вищість, вважав, що саме вони мають робити першими крок назустріч порозумінню та залагодженню конфлікту з українцями.

Старання П. Куліша в напрямі відкритого примирення двох народів не справилися. Жодна зі сторін не робила тих кроків, на які надіявся. Проте він усе ще не полишав ідеї використовувати польську матеріальну підтримку задля розвитку української культури в Галичині. Цим він сподівався фактично, а не на словах, довести можливість співпраці. Йдеться про обіцянки ряду князів надати кошти для організації ним у Львові культурно-освітньої діяльності, зокрема видання книг, газети і журналу українською мовою, відкриття жіночої гімназії з інтернатом. Умовою для цього був перехід П. Куліша з російського підданства до австрійського [28, с. 166–167]. П. Куліш мав отримати також від австрійського уряду концесію на українську друкарню, з чим польські діячі обіцяли допомогти. Князь Юрій Чарторийський планував підтримати фінансово організацію друкарні, а князь Адам Сапега – видання газети «Хутор», через яку мала б і далі популяризуватися ідея примирення [30]. Частина контактів П. Куліша з представниками польської спільноти відбувалася за посередництвом Л. Кубалі. До того ж, у них співпадали наукові інтереси в цей період. Тож їхнє листування продовжувалося весь час.

У травні 1882 р., перед від'їздом до Відня, П. Куліш знову пише до Л. Кубалі, підкреслюючи повагу до нього та надсилаючи водночас свій маніфест для ознайомлення. Вважаючи за доцільне саме з Л. Кубалею обговорювати «справи історичної правди», він сподівався отримати відгук від польського дослідника і відзначав, що розгляне будь-які його заперечення або зауваження [46, с. 343–344]. Наприкінці повідомляв Куліш також, як просувається справа з концесією друкарні і газети, з чим Л. Кубаля мав йому допомогти.

Наступний лист, написаний уже з Відня, не датований, але починається він якраз з подяки за розмову з Міхалом Гноїнським, тодішнім президентом Львова, у справі концесії [46, с. 357–360]. Крім того, Куліш повідомляє свою нову адресу у Відні. Тож, не маючи можливості встановити точну дату, можемо стверджувати однак, що він написав цього листа між 18 і 28 травня 1882 р. Інформуючи про подробиці просування

справи з концесією, пише він про д-ра Францішка Смольку, який обіцяв підтримати справу і рекомендував П. Куліша міністру Флоріану Земляковському, з яким він мав зустрітися.

Важливою для П. Куліша в той час справою був вихід з російського підданства та набуття австрійського. Подобиці цього він також розповідав Л. Кубалі, зокрема про звернення від його імені львівського адвоката Д. Ямінського через російського консула до міністра внутрішніх справ Н. Ігнат'єва. Саме через цю справу, як пише Куліш, він не зміг скористатися порадою польського історика та відвідати князя Адама Сапегу, якого Л. Кубалю охарактеризував як «щирого приятеля русинів» [46, с. 357–360]. У наступному листі, від 28 травня 1882 р., П. Куліш знову говорив про А. Сапегу [46, с. 347–348], згадуючи про детальну позитивну характеристику та опис його прихильності, надані Л. Кубалю, та просив при можливості передати князеві обставини, які знову не дозволили їм зустрітися у Відні.

Повертаючись до попереднього листа, треба звернути увагу, що, окрім вирішення низки своїх справ, П. Куліш ділиться в постскрипті мі реакцією князя Романа Чарторийського на його пропозицію стосовно примирення поляків та українців. Відомий турботою про добробут селянства та організацією культурно-освітньої діяльності на території своїх маєтків, він пише П. Кулішу, що «зближення і згоди треба шукати <...> на полі спільної праці і спільних обов'язків <...> Перш за все праця навколо добробуту і освіти селянства». Натомість справи політично-історичні він вважав за потрібне виключити з дискусій та залишити «оцінку минулого історикам» [46, с. 359–360]. Тож П. Куліш учергове переконався, що публічного примирення, особливо в тих питаннях, з якими він виступав, дійти не вдається.

Національне відродження, центром якого в 1882 р. П. Куліш убачав Галичину, передбачало, на його думку, вільний розвиток української культури за сприяння польської спільноти. Головною умовою мала бути відмова від колонізації населення, під якою розумів скатоличення. В езуїтах же він визнавав найбільшу загрозу для українців та їхньої культури. Тож коли прийшла звістка про оголошену у травні 1882 р. папою Левом XIII реформу Чину святого Василя Великого, яка на початку передбачала передання монастирів єзуїтам, він почувався ошуканим. Як відповідь

надрукував П. Куліш у Відні критичну німецькомовну брошуру – «Нару-га єзуїтів над василянами у Галичині» («Vergewaltigung der Basilianer in Galizien durch Jesuiten») – та почав її розсилати знайомим. Проте невдово-взі її конфіскували, а україномовний варіант, який мав вийти у Дрездені, відмовилися публікувати. Всі подальші спроби її видрукувати – в Лейп-цигу, Празі, Берліні – також не вдалися [38, с. 210, 213, 217, 220, 227].

Наступні два віднайдені листи, від 24 червня та 8 липня, пов'язані з обміном літературою між П. Кулішем та Л. Кубалею, а також інши-ми представниками польської спільноти, які знали його хоча б заочно, зокрема князем Адамом Сапегою, князем Романом Чарторийським та князем Романом Пузиною [46, с. 349–350, 353]. Яку саме книгу отримав П. Куліш від Л. Кубалі за посередництва господаря, в якого проживав у Львові – Юркевича, та яку працю просив відправити переліченим кня-зям – у тексті не зазначено. Можливо йшлося про виданий ним украї-номовний переклад творів В. Шекспіра або про вищезгадану німецько-мовну брошуру. Натомість у першому з цих двох листів П. Куліш згаду-вав із зацікавленістю про працю, яку тоді писав Л. Кубаля, присвячену Великому канцлеру коронному в 1643–1650 рр. Єжи Оссолінському.

Останній лист був написаний українською мовою, хоча всі поперед-ні листи до Л. Кубалі Куліш писав польською. Тому виникають сумніви, чи дійсно йому лист адресувався. Хоча на користь цього виступає тра-диційне звернення на початку, а також прохання в тексті написати до пе-релічених князів, адже сам П. Куліш не знав, куди їм відправити працю. Тож просив він людину, знайому з усіма трьома.

Не дивлячись на те, що влітку певні контакти з польською спіль-нотою П. Куліш ще підтримував і навіть говорив, що частина поляків виступає проти рішення підпорядкувати василіан єзуїтам, але від ідеї порозуміння з ними фактично відмовився, так само, як і від наміру пере-йти до австрійського підданства. В листі до І. Білозерського від 14 липня 1882 р. пише: «Про дружбу з ляхами нічого й казати. Яка тут може бути дружба, коли з їх коша летять на нас єзуїцькі ракети?» [38, с. 213].

Наукова новизна. Дослідження вводить до наукового обігу листи Пантелеймона Куліша з 1860-х та 1880-х років до представників поль-ської спільноти – М. Грабовського, К. Шайнохи та Л. Кубалі, з якими український інтелектуал підтримував контакти.

Висновки. Виявлені в бібліотеці Національного інституту імені Оссолінських у Вроцлаві листи П. Куліша доповнюють та уточнюють інформацію про його контакти з представниками польської спільноти на різних етапах життя. У 1860-х роках він продовжує листуватися з М. Грабовським, обговорюючи з ним усі свої наукові знахідки та плани. Погляди П. Куліша на історію України в той період трансформувалися, що добре відображено в листі. Зацікавленість історичною тематикою проявляється і у другому листі від цього часу – до К. Шайнохи. Про це говорить навіть той факт, що адресат був відомим польським істориком. Але також зміст листа свідчить, що паралельно зі службовими справами у Варшаві П. Куліш знаходив час, щоб збирати матеріали для своїх наукових робіт та обмінюватися ними з польськими колегами. Листи до історика Л. Кубалі від 1880-х років містять деяку інформацію про подальші наукові пошуки та літературну й перекладацьку діяльність П. Куліша. Окрім цього, в них приділяється увага проблемам польсько-українського порозуміння, яке в той час намагався ініціювати П. Куліш, а також питанням, пов'язаним з його переходом в австрійське підданство та отриманням концесії на друкарню у Львові. Регулярне листування з Л. Кубалею свідчить про досить добре їх знайомство одного з іншим. До того ж учений, як видно з листів, використовуючи свої знайомства в польському середовищі, намагався допомагати П. Кулішу налагоджувати контакти та вирішувати бюрократичні справи. Зазначені матеріали можуть бути використані як у наукових роботах, так і при підготовці зібрань листування відомого українського інтелектуала. Враховуючи принцип, за яким були віднайдені ці листи, варто здійснити пошук подібних матеріалів П. Куліша в колекціях польських діячів, з якими він був знайомий.

ДОДАТКИ

Листи Пантелеймона Куліша

№ 1

1863, травня 20 (8). Хутір Мотронівка під Борзною

Лист Пантелеймона Куліша до невідомої особи [Міхала Грабовського. – І. А.]

«Довольно для мене одного Вашого перебування в Варшавѣ, чтобы туда приѣхать. Вы не берите на себя отвѣтственности за матеріаль-

ное обезпеченіе мое въ этомъ городѣ. Пускай оно устроится такъ, какъ угодно будетъ случаю. Главная моя цѣль – потрудиться надъ изученіемъ польско-русской старины. Рукописи петербургской публичной библиотеки и московскаго архива иностранныхъ дѣлъ привели меня къ важнымъ открытіямъ. Довольно Вамъ сказать, что напечатанный мною въ Запискахъ о Южной Руси универсаль Остряницы оказался чистымъ вымысломъ. Наши украинскіе летописцы, со временъ присоединенія къ Московскому царству, безсовѣстно сочиняли исторію козачества. Намъ большого труда стоило разсѣять выдумки Конискаго і теперь мы должны уничтожить авторитетъ Величка, который сочинилъ нѣсколько историческихъ документовъ; въ томъ числѣ универсаль Остряницы и бѣлоцерковскій универсаль Хмельницкаго 1648 года. Новѣйшія изслѣдованія приводятъ насъ къ убѣжденію, что одна только брошюра Костомарова о Выговскомъ имѣетъ всю цѣну историческаго труда; все прочее, что писано объ Украинѣ, никуда не годится. Я началъ писать большое сочиненіе о польско-русской старинѣ украинской и, написавъ 8 главъ, раскаялся, что напечаталъ первыя 7 главъ у Говорскаго: ихъ надо почти вновь написать. Къ счастью, Говорскій оказался мошенникомъ и отказался отъ своихъ условій. Теперь я принялся за дѣло вновь и дамъ своему сочиненію другое заглавіе, а именно: Руина, или борьба шляхты съ козаками въ Украинѣ обѣихъ сторонъ Днѣпра, въ XVII вѣкѣ. До сихъ поръ я дошелъ только до конца войны Остряницы, а конецъ д намѣренъ довести до присоединенія Украины къ Московскому царству. Мнѣ необходимо пожить въ Варшавѣ и во Львовѣ: в обоихъ этихъ городахъ есть у меня на примѣтѣ рукописи. Притомъ же переходъ изъ одной сферы понятій в другую долженъ быть для меня очень полезенъ. *Audiatur et altera pars.*

Предложеніе Ваше поселиться въ Вашей квартирѣ я принимаю съ большою благодарностію; только потрудитесь увѣдомить, какъ называется домъ, или подъ какимъ номеромъ. Не знаю навѣрно, какъ скоро выѣду. Это будетъ зависѣть отъ полученія изъ Петербурга денегъ, но никакъ не позже первыхъ чиселъ іюня по русскому стилю.

Вашъ ПКулиш

1863, мая 8.

Хуторъ Мотроновка,
подъ Борзною».

Переклад:

«Достатньо мені самого Вашого перебування у Варшаві, щоб туди приїхати. Ви не беріть на себе відповідальність за матеріальне забезпечення моє у цьому місті. Нехай воно облаштується так, як визначить випадок. Головна моя мета – попрацювати над вивченням польсько-руської старовини. Рукописи петербурзької публічної бібліотеки та московського архіву закордонних справ привели мене до важливих відкриттів. Достатньо Вам сказати, що надрукований мною в Записках про Південну Русь універсал Остриниці виявився чистим вимислом. Наші українські літописці, з часів приєднання до Московського царства, безсоромно вигадували історію козацтва. Нам великих зусиль коштувало розвіяти вимисли Кониського, і тепер ми повинні знищити авторитет Величка, котрий вигадав кілька історичних документів; зокрема універсал Остриниці та білоцерківський універсал Хмельницького 1648 року. Найновіші дослідження приводять нас до переконання, що одна тільки брошура Костомарова про Виговського має всю ціну історичної праці; все інше, що писали про Україну, нікуди не годиться. Я почав писати великий твір про польсько-руську старовину українську і, написавши 8 розділів, розкаюся, що надрукував перших 7 розділів у Говорського: їх потрібно майже наново написати. На щастя, Говорський виявився шахраєм і відмовився від своїх умов. Тепер я взявся за справу знову і дам своєму твору іншу назву, а саме: Руїна, або боротьба шляхти з козаками в Україні обох сторін Дніпра, у XVII столітті. Досі я дійшов тільки до кінця війни Остриниці, а ~~кінець~~ д маю намір довести до приєднання України до Московського царства. Мені необхідно пожити у Варшаві та у Львові: в обох цих містах є в мене на приміті рукописи. До того ж перехід з однієї сфери понять до іншої повинен бути для мене дуже корисним. *Audiat et altera pars*.

Пропозицію Вашу поселитися у Вашій квартирі я приймаю з великою вдячністю; тільки будьте ласкаві повідомити, як називається будинок, чи під яким номером. Не знаю напевно, як швидко вирушу. Це буде залежати від отримання з Петербурга грошей, але ніяк не пізніше перших чисел червня за російським стилем.

Ваш ПКуліш

1863, травня 8.

Хутір Мотронівка,

під Борзною».

(Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 12036/III. Autografy różnych osób z lat 1621–1929. Lit. K. Kulisz P[antalejmon] do NN. 1863. S. 351–353).

№ 2

1865, квітня 26. Варшава.

Лист Пантелеймона Куліша до Кароля Шайнохи

«Szanowny Panie Dobrodzieju!

Czytając Pańskie dzieło: „Dwa lata dziejów naszych”, napisane z głęboką nauką i wszechstronną oględnością, zauważałem, że Szanowny PanDobrodziej nie korzystałeś z rękopismów, znachodzących się w Petersburgskiej Bibliotece Publicznej. Ostatnimi czasami pracowałem też w historii Polsko-Ruskiej i napisałem do tych czas dosyć obszerne dzieło, z którego kilka ustępów umieściłem w periodycznych pismach Rossyjskich, a ponieważ miałem sposobność czerpać z manuskryptów, znajdujących się w owej Bibliotece, przesyłam dla tego takowe Panu-Dobrodziejowi, którego autoritet w obrębie historii wielce poważam, by zechciał z niektórych faktów historycznych w której bądź z późniejszych rozpraw stosowny zrobić użytek.

Piszę się z głębokiem uszanowaniem
uniżonym sługą
Pantaleon Kulisz

1865, kwietnia 26..
Warszawa.»

Переклад:

«Шановний Пане Добродію!

Читаючи Вашу працю: «Два роки нашої історії», написану з глибоким знанням та всебічною обачністю, зауважував, що Ви, Шановний Добродію, не використували рукописів, які знаходяться в петербурзькій публічній бібліотеці. Останнім часом працював також над польсько-руською історією і написав до цього часу досить великий твір, з котрого кілька розділів розмістив у російських періодичних виданнях, а оскільки мав нагоду черпати з манускриптів, які знаходяться в сій бібліотеці, пересилаю тому їх Вам, Добродію, з великою повагою до Вашого авторитету в галузі історії, щоб Ви зволіли з деяких історичних фактів в котрій-небудь з пізніших праць відповідний вчинити ужиток.

Пишуся з глибокою пошаною
покірним слугою
Пантелеймон Куліш

1865, квітня 26.
Варшава.»

**(Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 5877/II.
Korespondencja Karola Szajnochy. Tom II. Listy do K. Szajnochy od różnych osób.
Kulisz Pantaleon, 1865. S. 497–498)**

№ 3

1882, березня 7. Львів (?)

Лист Пантелеймона Куліша до Людвіка Кубалі

«Niech szanowny Pan Dr. mnie przebaczy, że ciągle szukam Jego pomocy. Ze stanowiska humanitarnego, my żniemy na ieden snop. Wspierając mnie swoją radą, polski historyk dodaie światła tam, gdzie go brakuie do zrozumienia prawdy. Otoż ośmielam się prosić szanownego Pana Dra napisać dla mnie na karteczce, iakie dzieła czy monografie mam czytać, żeby wyrównać o ile możności polskiej erudycji w dzieiach narodów, zamieszkałych między Bałtykiem a Czarnym morzem. W przyszłą niedzielę mam zamiar odwiedzić Pana Dobrodzieja w Jego nauczającej tyle ludzi studii.

P. Kulisz

1882, marca 7.»

Переклад:

«Пробачте мені, шановний Пане Д-ре, що постійно шукаю Вашої допомоги. З гуманітарного становища, ми жнемо на один сніп. Підтримуючи мене своєю радою, польський історик додає світла там, де його бракує для розуміння правди. Отож насмілююся просити Вас, шановний Пане Д-ре, написати мені на картці, які праці чи монографії маю читати, щоб дорівняти, наскільки це можливо, польській ерудиції в історії народів, що мешкають між Балтійським і Чорним морями. В наступну неділю маю намір відвідати Вас, Пане Добродію, у Вашій студії, де навчається стільки людей.

П. Куліш

1882, березня 7.»

(Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 12924/III. Papiery Ludwika Kubali. Listy P[antelejmona] Kulisza do L.Kubali z r. 1882 i b.d. S. 327–328)

№ 4

1882, квітня 21, п'ятниця. Львів (?)

Лист Пантелеймона Куліша до Людвіка Кубалі

«Wracam szanownemu Panu Doktorowi z podziękowaniem Szekspira (więcej nie potrzebuję) a dzieło X. Kalinki. W przyszłą niedzielę, jezeli Pandobrodziej pozwoli, przyjdę do Niego o godzinie 10.

Najprzychilniejszy Sługa
P. Kulisz

1882, kw. 21,
piątek.»

Переклад:

«Повертаю Вам, шановний Пане Докторе, з подякою Шекспіра (більше не потребу) та працю Кн. Калінкі.

У наступну неділю, якщо Ви, Панедобродію, дозволите, прийду до Вас о годині 10.

Найприхильніший Слуга

П. Куліш

1882, кв.. 21,

п'ятниця.»

(Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 12924/III. Papiery Ludwika Kubali. Listy P[antelejmona] Kulisza do L.Kubali z r. 1882 i b.d. S. 335)

№ 5

1882, квітня 27. Львів (?)

Лист Пантелеймона Куліша до Людвіка Кубалі

«Wielmożny Panie,

Z prawdziwą przyjemnością myślę o chwili, w której będę mógł znaleźć się w szanownym gronie ludzi ryczyliwych mi tutaj; ale z przykrością razem mam to sumienne przekonanie, że chwila taka nie nadeszła jeszcze.

Daruj Wielmożny Pan otwartości, ale sądzę, że brak stanowczej decyzji w bardzo pochlebnych w prasie polskiej głosach dla mnie nie pozwala mi dotąd przyjmować udziału w szerszych kołach.

Nie tracę nadziei, że pora odpowiednia zbliży się, a wtedy z prawdziwą radością pospieszę na wezwanie i pogawędkę z szanownymi potomkami wielkiej Lechii.

Z prawdziwem poważaniem

śługa powolny

P. Kulisz

1882, kwietnia 27.»

Переклад:

«Вельможний Пане,

З правдивою приємністю думаю про мить, коли зможу знайтися в колі осіб, прихильних до мене тут; але з прикрістю разом маю те сумлінне переконання, що хвиля така ще не надійшла.

Пробачте мені, Вельможний Пане, за відвертість, але вважаю, що відсутність чіткого рішення в дуже похвальних для мене в польській пресі голосах не дозволяє мені поки що брати участь у ширших колах.

Не втрачаю надії, що пора відповідна надійде, а тоді з правдивою радістю поспішу на заклик та говірку з шановними потомками великої Лехії.

З правдивою повагою
покірний слуга
П. Куліш

1882, квітня 27.»

(Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 12924/III. Papiery Ludwika Kubali. Listy P[antelejmona] Kulisza do L.Kubali z r. 1882 i b.d. S. 339–340)

№ 6

1882, травня 18. Львів

Лист Пантелеймона Куліша до Людвіка Кубалі

«Szanowny Panie Dobrodzieju,

Posyłam do przeczytania polityczną manifestację moją, uważając mego łaskawego Pana za najwyższą powagę w kwestii historycznej prawdy i narodowości.

Służący mój zaczeka do zwrotu rękopismu.

Jeżeli by szanowny Pan Dr. miał co zaprzeczyć mi albo poprawić, przyjmę wszystko pod rozwagę, dziękując za jego uprzejmość. W tém celu dołączam tu moją wiedeńską adresę.

Original ruski i tłumaczenia polskie zatrzymam we własnem ręku do narady z moim szczerym przyjacielem Doktorem Pulujem.

Z wysokiem szacunkiem

P. Kulisz

1882, maja 18.

Lwów.

Wyjeżdżam do Wiednia w sobotę rano. Żegnam Pana serdecznie.

Jutro prośba o koncesii na drukarnię i gazetę będzie już w ręku Pana Gnoińskiego.

Adres: Wien.

IX, Türkenstrasse, 3.

Physikalisches Kabinet.

Herrn Dr. Joh. Puluj,

für Herrn Kulisz.»

Переклад:

«Шановний Пане Добродію,

Надсилаю для прочитання мій політичний маніфест, вважаючи Вас, мій ласкавий Пане, найвищим авторитетом у питанні історичної правди та національності.

Слуга мій зачекає до повернення рукопису.

Якщо Ви, шановний Пане Д-ре, матимете що заперечити мені або поправити, візьму все до розваги дякуючи за вашу ласкавість. З цією метою додаю тут мою віденську адресу.

Руський оригінал та польський переклад затримаю у своїх руках до наради з моїм щирим приятелем Доктором Пулюєм.

З високою пошаною
П. Куліш

1882, травня 18.

Виїжджаю до Відня в суботу вранці. Прощаюся з Вами сердечно.

Завтра прохання про концесію на друкарню і газету буде вже в руках Пана Гноїнського.

Адреса: Відень.

IX, Тюркенштрассе, 3.

Фізичний кабінет.

Пану Д-ру І. Пулюю,

для пана Куліша.»

(Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 12924/III.
Papiry Ludwika Kubali. Listy P[antelejmona] Kulisza do L.Kubali z r. 1882 i b.d.
S. 343–345)

№7

1882, травень, між 18 та 28 (?). Відень

Лист Пантелеймона Куліша до Людвіка Кубалі

«Szanowny Panie i Dobrodzieju,

Składam serdeczne podziękowanie za rozmowę z P. Gnoińskim.

Dałem we Lwowie adwokatowi Jamińskiemu pełnomocnictwo względem koncesyi i uwolnienia mnie z poddaństwa rosyjskiego. On będzie pisał do Ignatiewa przez rosyjskiego konsula i t.d. Z tej przyczyny nie mogłem korzystać uprzejmą radą Pana Dra udać się do X. Sapielhy, chociaż wysoko cenię ofiarowanie się tego zacnego męża stanu, a zwłaszcza, że ón, jak Szanowny Pan piszesz, jest szczerym przyjacielem Rusinów. Pańską charakterystykę Xcia Sapielhy przyjmuję jako historyczny dokument, i nie zaniedbam okazji sposobności oświadczyć jemu moje uszanowanie.

Dr. Smolka obiecał mnie poprzeć sprawę o koncesyi bardzo życzliwie. Dziś będę rozmawiać za jego rekomendacją z Ministrem Ziemiałkowskim.

Dziękuję Panu za jego uprzejmość i znow dziękuję..

Z wysokim szacunkiem
P. Kulisz

Mieszkam we Wiedniu na Währingerstrasse –
IX. Währingerstrasse,
№ 76, Thür 7.

PS. X. Czartoryski pisze do mnie: „Zbliżenia i zgody trzeba szukać, mojem zdaniem, na polu wspólnej pracy i wspólnych obowiązków, od których wypełnienia przyszłość nasza zależy – Rusinów zarówno jak i Polaków. Przedewszystkiem więc praca około dobrobytu i oświaty włościan. Wykluczenie swarów polityczno-historycznych z tej pracy uważam za możliwe i konieczne. Sąd o przeszłości zostawmy historykom z powołania; na dzisiaj faktem historycznym jest si współność biedy i niebezpieczeństwa. - - - i ja skwapliwie skorzystam z każdej sposobności bliższego poznania się i porozumienia”».

Переклад:

«Шановний Пане і Добродію,

Сердечно Вам дякую за розмову з П. Гноїнським.

Дав у Львові адвокатові Ямінському довіреність на концесію та звільнення мене з російського підданства. Він буде писати до Ігнат'єва через російського консула і т.д. З цієї причини не міг скористатися Вашою, Пане Д-ре, люб'язною порадою піти до Кн. Сапеги, хоча високо ціную самовідданість цього добродію державного діяча, а особливо що він, як Ви, шановний Пане, пишете, є щирим приятелем русинів. Вашу характеристику Кн-я Сапеги приймаю як історичний документ і не знехтую нагодою спосібності засвідчити йому свою повагу.

Д-р Смолька дуже люб'язно обіцяв мені підтримати справу концесії. Сьогодні буду розмовляти за його рекомендацією з міністром Земляковським.

Дякую Вам за вашу люб'язність і ще раз дякую!

З високою пошаною
П. Куліш

Мешкаю у Відні на вулиці Верінгерштрассе –
IX. Верінгерштрассе,
№ 76, кв. 7.

P.S. Кн. Чарторийський пише мені: «Зближення і згоди треба шукати, на мою думку, на полі спільної праці і спільних обов'язків, від виконання котрих залежить наше майбутнє – русинів так само, як і поляків. Тож перш за все праця навколо добро-буту і освіти селянства. Виключення політично-історичних суперечок з цієї праці вважаю за можливе і необхідне. Залишмо оцінку минулого історикам за покликан-ням; на сьогодні історичним фактом є спільність бідноти та небезпеки. - - - і я охоче скористаюся будь-якою спосібністю познайомитися ближче і порозумітися».

**(Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 12924/III.
Papiery Ludwika Kubali. Listy P[antelejmona] Kulisza do L.Kubali z r. 1882 i b.d.
S. 357–360)**

№ 8

1882, травня 28. Відень

Лист Пантелеймона Куліша до Людвіка Кубалі

«Szanowny Panie i Dobrodzieju,

Dowiedziawszy się tak dokładnie o przychylności Xięcia Sapiehy do Rusinów, chciałem skorzystać przytomnością jego w Wiedniu, ażeby oświadczyć jemu moje uszanowanie; lecz tak się stało, że nie widzieliśmy się z sobą, tylko dostaliśmy karteczkę jeden drugiego: bo Xiąże Sapieha jutro rano musiał iechać z Wiednia, a o jego oddanej mnie wyzycie i żądaniu widzenia ze mną tego ieszcze dnia dowiedziałem się już w nocy.

Jeżeliby przyszło do rozmowy z pewnym Jegomością, upraszam Pana Doktora powiedzieć jemu, że chciałem widzieć się z Xięciem Sapiegą jedynie dla tego, żeby poznać osobę tak wysoko cenioną przez lepszego z polskich historyków. Co się tyczy wiadomego Panu Doktorowi interesu, to właśnie przed moją wizytą jedna okoliczność w najbliższych moich stosunkach dostarczyła mnie możliwość obejście bez wszelkiej obcej zapomogi.

Donosząc o tém Szanownemu Panu, serdecznie dziękuję Jemu za Jego czynną sympatię do moich literackich zamiarów.

Z wysokim szacunkiem

P. Kulisz

1882, maja 28.

Wiedeń.»

Переклад:

«Шановний Пане і Добродію,

Дізнавшись так детально про прихильність Князя Сапеги до русинів, хотів скористатися його присутністю у Відні, щоб засвідчити свою пошану до нього; але так склалося, що ми не побачилися, тільки отримали картки один одного: бо Князь Сапега завтра вранці мав їхати з Відня, а про його здійснений до мене візит і пропозицію побачитися зі мною ще в той же день я дізнався вже вночі.

Якщо б Вам дійшло до розмови з Його Милістю, прошу Вас, пане Докторе, сказати йому, що я хотів побачитися з Князем Сапегою лише для того, щоб познайомитися з особою, яку так високо цінує найліпший з польських істориків. Щодо відомого Вам, пане Докторе, інтересу, то саме перед моїм візитом одна обставина в моїх найближчих стосунках дала мені можливість обійтися без усякої сторонньої допомоги.

76

Повідомляючи про це Вам, шановний Пане, сердечно дякую Вам за Вашу активну симпатію до моїх літературних намірів.

З високою пошаною
П. Куліш

1882, травня 28.
Відень.»

**(Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 12924/III.
Papiery Ludwika Kubali. Listy P[antelejmona] Kulisza do L.Kubali z r. 1882 i b.d.
S. 347–348)**

№ 9

1882, червня 24. Відень

Лист Пантелеймона Куліша до Людвіка Кубалі

«Szanowny Panie,

Jestem pewien, że mój gospodarz P. Jurkiewicz już dostał od Pana tę książkę. Nigdybym sobie tego nie życzył, żeby PanDr. zatrudnił siebie jej odsyłaniem.. Ten P. Jurkiewicz jest człowiek bardzo do mnie przychylny, i zrobi wszystko jak należy. A PanDoktor porzucając takie drobnostki ludziom drobnym, niech myśli tylko o takich rzeczach jak kancler koronny Jerzy Ossolinski, z którym i ja chciałbym zabrać bliższą znajomość. Oczekuję z wielką niecierpliwością pojawienia tej wielkiej pracy w świecie.

Z wysokim szacunkiem
P. Kulisz

1882, czerwca 24. Wiedeń.
Währingerstrasse № 76, Th. 7.»

Переклад:

«Шановний Пане,

Упевнений, що мій господар П. Юркевич уже отримав від Вас ту книгу. Ніколи не бажав би собі того, щоб Ви, Пане Д-ре, обтяжували себе її відсилкою. Цей П. Юркевич є людиною дуже прихильною до мене і зробить все, як належить. А Ви, Пане Докторе, залишаючи такі дрібниці дрібним людям, думайте тільки про такі речі, як канцлер коронний Єжи Оссолінський, з котрим і я хотів би ближче познайомитися. Чекаю з великим нетерпінням появи цієї визначної праці у світі.

З високою пошаною
П. Куліш

1882, червня 24. Відень.
Верінгерштрассе, № 76, кв. 7.»

**(Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 12924/III.
Papiery Ludwika Kubali. Listy P[antelejmona] Kulisza do L.Kubali z r. 1882 i b.d.
S. 349–350)**

№ 10

1882, липня 8. Відень

Лист Пантелеймона Куліша до Людвіка Кубалі (?)

«Прошу Вашої, Високоважний Добродію, ласки послати один примірник князю Сопізі, а другий князю Романові Чорторийському, яко людям заочно зо мною знакомим трошки. Не знаю, як до них заадресувати.

Підпис П. Куліша

Та ще один князю
Романові Пузині.
1882, липня 8.
3 Відня.»

(Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 12924/III. Papiery Ludwika Kubali. Listy P[antelejmona] Kulisza do L.K. Kubalir. 1882 i b.d. S. 353)

Список використаних джерел

1. Библиографичный покажчыкъ пысаннивъ П. Кулиша. Чернигивъ, 1901. С. 245–276. Вирізка.
2. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані (Selected Letters of Panteleimon Kulish (in Ukrainian) / ред. Ю. Луцький. Нью-Йорк, Торонто : Укр. вільна акад. наук у США, 1984. 326 с.
3. Гнатюк В. Польський літератор М. А. Грабовський і його приятелювання з П. О. Кулішем // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1929. Кн. 23. С. 97–124.
4. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. Київ–Ляйпціг, б. д. 207 с.
5. Записки о Южной Руси: [в 2 т.] / [сост., авт. предисл., примеч. П. А. Кулиш]. Т. 1. Санкт-Петербург : Изд. П. Кулиш, 1856. 322 с.
6. Там само. Т. 2. Санкт-Петербург : Изд. П. Кулиш, 1857. 354 с.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 1. Од. зб. 28559.
8. Кирилюк Є. Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього. Київ, 1929. 120 с.
9. Кордуба М. Причинки до урядничої служби Куліша (Від губернського секретаря до надвального радника) // Записки наукового товариства імені Шевченка. Т. 100. Ч. II. Львів, 1930. С. 327–377.
10. Кріль М. М. Кубалія Людвік // Енциклопедія Сучасної України / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. Київ : Ін-т енцикл.

- досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-510> (дата звернення: 21.01.2023)
11. Кулиш П. Борьба шляхты с козаками за обладание Украиной обеих сторон Днепра // Библиотека для чтения. 1863. Сентябрь. С. 1–32.
 12. Кулиш П. Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове // Новь. 1885. Т. IV. № 13. С. 61–75.
 13. Кулиш П. История возсоединения Руси. Санкт-Петербург г: Изд. т-ва «Обществ. польза», 1874. Т. I. 363 с.
 14. Кулиш П. Т. II. 456 с.
 15. Кулиш П. 1877. Т. III. 374 с.
 16. Кулиш П. Падение шляхетского господства в Украине обеих сторон Днепра, в XVII столетии // Вестник Юго-Западной и Западной России. 1862. Т. 1 Июль. С. 30–49; Т. 2. Август. С. 49–74; Т. 1. Сентябрь. С. 136–157; Т. 2. Октябрь. С. 190–202; Т. 1. Ноябрь. С. 261–277; 1863. Т. 3. Январь. С. 1–21.
 17. Кулиш П. Польско-казацкая война 1638 года // Отечественные записки. 1864. Том CLVI (Кн. 9, Сентябрь). С. 327–355.
 18. Кулиш П. Зазивний Лист до Української Інтелігенції // Хуторна поезія. Львів: Друкарня Тов-ва ім. Шевченка, 1882. С. 113–137.
 19. Кулиш П. Історія України од найдавніших часів // Основа. 1861. № 9. С. 79–107.
 20. Кулиш Пантелеймон. Повне зібрання творів. Листи / упоряд., комент. Олесь Федорук. Київ : Критика, 2005. Т. I: 1841–1850. 648 с.
 21. Там само. Т. II: 1850–1856. 672 с.
 22. Кулиш Пантелеймон. Повне зібрання творів: Проспект / гол. редкол. Г. Грабович. Київ : Критика, 2005. 16 с.
 23. Кулиш П. Хмельницина // Основа. 1861. № 3. С. 1–15.
 24. Кулиш П. Виговщина // Основа. 1861. № 11–12. С. 1–15.
 25. Кулиш П. Крашанка Русинам і Полякам на Великдень 1882 року. Львів, 1882. 40 с.
 26. Лист до Михайла Павлика від 14 (ст. ст.) травня 1888 р. // Народ. 1892. Ч. 20–21. С. 224.
 27. Лист до Юзефа Крашевського від 7 квітня 1882 р. // Народ. 1892. Ч. 20–21. С. 223.
 28. Лободовский М. Три дня на хуторе у Пантелеймона Александровича и Александры Михайловны (Ганны Барвинок) Кулиш // Киевская старина. 1897. № 4–6. Апрель. С. 163–176 (передрук. з вид. «Южный край», 1897, № 5562).

29. Матеріали для біографії П. А. Куліша // Киевская старина. 1897. Май. С. 339–362. 79
30. М-лій О. А. П. А. Куліш // Беседа. 1897. Ч. 4. С. 14.
31. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель : У 2 т. Київ : Укр. письменник, 2007. Т. 1. Життя Пантелеймона Куліша : наук. біографія. 463 с.
32. Там само. Т. 2. Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. 462 с.
33. Павлик М. Куліш та Крашевський. Причинок до історії руско-польських відносин // Народ. 1892. Ч. 20–21. С. 219–224.
34. Письмо Куліша к Д. С. Каменецкому от 4 декабря 1864 г. // Киевская старина. 1898. № 7–8. С. 139.
35. Письмо Куліша к Д. С. Каменецкому от 24 декабря 1867 г. // Киевская старина. 1898. № 7–8. С. 143–144.
36. Побірченко Н. Життя і постать Пантелеймона Куліша у листуванні, спогадах сучасників та шанувальників : у 3-х томах. Умань, 2010. Т. 1. 388 с.
37. Там само. Т. 2. 392 с.
38. Так само. Т. 3. 387 с.
39. Сочинения и Письма П. А. Куліша. Т. 1–5 / под ред. [та з передм. і приміт.] И. Каманина. Киев : Изд. А. М. Куліш [Г. Барвінок]. Тип. Т. Г. Мейнандера, 1908–1910.
40. Федорук О. Україно-польські відносини у перцепції Пантелеймона Куліша (Контекст галицького суспільно-літературного процесу 60-х рр. XIX ст.) // Україна Модерна. 2003. Ч. 8. С. 73–105.
41. Чалий М. Юные годы П. А. Куліша // Киевская старина. 1897. Май. С. 290–299.
42. Якобчук Н. Історія видання повного зібрання творів та листів Пантелеймона Куліша у листуванні Івана Каманіна до Ганни Барвінок // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. 2010. Вип. 18. С. 202–208.
43. Ясь О. В. Шайноха Кароль // Енциклопедія історії України. Т. 10: Т-Я / ред. В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2013. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Shajnokha> К (дата звернення: 21.01.2023)
44. Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 5877/II. Korespondencja Karola Szajnochy. Tom II. Listy do K. Szajnochy od różnych osób. Kulisz Pantaleon, 1865. S. 497-498.
45. Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 12036/III. Autografy różnych osób z lat 1621–1929. Lit. K. Kulisz P[antalejmon] do NN. 1863. S. 351–354.

46. Dział Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Sygnatura 12924/III. Papiery Ludwika Kubali. Listy P[antelejmona] Kulisza do L. Kubali z r. 1882 i b.d. S. 327–360.
47. Szajnocha K. Dwa lata dziejów naszych. 1646. 1648. Opowiadanie i źródła. T. 1. Polska w roku 1646. Lwów: Drukarnia E. Winiarza, 1865. 368 s.

Iryna Adamska

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-8913-6742

e-mail: adamska@knu.ua

Epistolary heritage of Panteleimon Kulish from collections of Ossoliński National Institute in Wrocław

In the library of the Ossoliński National Institute in Wrocław, 10 letters of Panteleimon Kulish that have not yet been entered into academic use were discovered. **The goal of the research** is to determine the circumstances in which these letters were written, analyse their content, and, in some cases, establish the addressee and date of the documents. **Methodology.** By comparing the facts from the letters with data from other sources, the author of the article found out to whom and when the letter was sent, unless it is indicated in their text. A comprehensive analysis of Panteleimon Kulish's life and work and a comparison of known data with the information from the letters allowed us to expand our understanding of his activities in certain periods of his life, in particular, the contacts he established and the transformation of his views. **Academic novelty.** As a result of the research, letters of Panteleimon Kulish from the 1860s and 1880s to members of Polish intellectual circles such as Michał Grabowski, Karol Szajnocha, and Ludwik Kubala, with whom the Ukrainian intellectual maintained relations, were introduced into academic usage. **Conclusions.** In the 1860s, Panteleimon Kulish continued correspondence with Michał Grabowski, discussing his academic findings and plans with him. At that time, Panteleimon Kulish's views on the history of Ukraine transformed, what was reflected in his letters. His interest in historical topics is also reflected in the second letter of this period addressed to the famous Polish historian Karol Szajnocha. Alongside with his administrative work in Warsaw, Panteleimon Kulish found time to collect materials for his research and exchange them with his Polish colleagues. Letters to the historian Ludwik Kubala from the 1880s contain some information about Kulish's further research, literary and translation activities, as well as the problems of

Polish-Ukrainian understanding that Kulish tried to initiate, and the issues related to his transition to Austrian citizenship and obtaining concession for a printing house in Lviv. His regular correspondence with Ludwik Kubala shows that they were quite well acquainted and that the Polish scholar was determined to help Panteleimon Kulish in making contacts and solving bureaucratic problems.

Key words: Panteleimon Kulish, correspondence, Polish-Ukrainian relations, Ukrainian culture, Ukrainian and Polish historiography, 19th century, Michał Grabowski, Karol Szajnocha, Ludwik Kubala.

*Стаття підготовлена 10 лютого 2023 року;
подана до друку 31 березня 2023 року.*